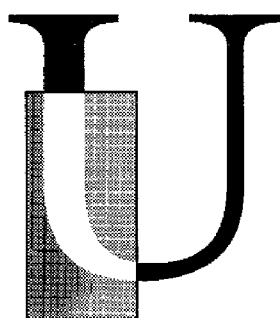

FRANCESC BERNAT BALTRONS

UNA DESCRIPCIÓ LINGÜÍSTICA
DESCONEGUDA DE LES
COMARQUES DEL SUD DEL PAÍS
VALENCIÀ AL SEGLE XIX

(1) Vegeu *Catálogo de la Biblioteca Menéndez Pelayo* de Miguel Artigas i Enrique Sánchez Reyes, Santander, 1997.

(2) Els dos filòlegs que fins al moment coneixen més bé aquest fons de documents milanians, i que l'han aprofitat per a les respectives tesis doctorals, són Manuel Jorba i Joan Antoni Paloma.

(3) Segons ens comunicà personalment Manuel Jorba, Milà tingué molts problemes amb els editors de la seva obra a causa de la seva lletra. Això feia que li editessin els seus escrits amb nombrosos errors.

n dels fons documentals menys coneguts per la filologia catalana són els papers particulars que Manuel Milà i Fontanals llegà en morir al seu deixeble Marcelino Menéndez y Pelayo, i que estan dipositats actualment a la biblioteca del mateix nom a la ciutat de Santander. Aquests materials, que la Biblioteca Menéndez y Pelayo ha catalogat dins la seva secció de *Manuscritos*,¹ estan formats bàsicament pels apunts que Milà havia anat recollint, en els darrers anys de la seva vida, sobre diversos aspectes de la lingüística i la literatura romàniques (especialment catalana i castellana), disciplines que ja havia estudiat anteriorment amb brillants resultats i amb les quals excel·lí a formar una de les obres cabdals de la filologia peninsular.

Pocs estudiosos de l'àmbit català han pogut accedir a aquest interessant fons de documents milanians,² caracteritzat per la gran quantitat de temes que abasta —no sempre ben identificables a causa d'una ordenació poc satisfactòria— i per la dificultat que implica tractar amb apunts personals, a vegades molt esquemàtics o simples llistes fetes a partir de la consulta d'alguna font escrita. Un altre problema, que no es pot obviar, és la petita i enrevesada lletra que caracteritza la cal·ligrafia de Milà,³ així com el deficient estat de conservació d'alguns fulls.

Tot i així, molts d'aquests papers presenten una numeració i disposició que no deixa cap mena de dubte sobre el fet que es tracta de materials que Milà pensava utilitzar com a base d'alguns dels estudis que s'havia proposat publicar i que no pogué completar a

causa de la seva mort.⁴ Una part dels papers esmentats, localitzats concretament a les carpetes xv i xvi dels Fons Milà de Santander,⁵ són uns apunts força sistematitzats i ordenats en què el filòleg català recull i ordena una gran quantitat de dades sobre els dialectes catalans. Hi llegim, concretament, notes sobre fonètica, morfologia i lèxic del baleàric, valencià (que segons Milà inclou el tortosí), català central (*oriental* segons la terminologia milaniana) i, en menor quantitat, sobre el nord-occidental (segons Milà *lleidatà*) i rossellonès. També s'hi inclouen materials diversos que fan referència als parlars catalans com, per exemple, tres versions d'un mateix text en *Catalano letterario*, *Catalano orientale (varietà di Barcellona)* i *Catalano baleàrico, Palma de Mallorca*,⁶ apunts sobre la frontera catalanoaragonesa i notes sobre antroponímia, toponímia i lèxic català divers. Tot aquest conjunt de notes haurien servit com a base per a la continuació d'un projecte en què Milà es proposava descriure i caracteritzar el català parlat del seu temps i que ja havia iniciat en publicar els *Estudios de lengua catalana* (1875), tot començant pel barceloní.⁷ Aquest projecte, al seu torn, havia de ser el punt de partida d'una gramàtica històrica del català, que segons Milà no es podia iniciar sense conèixer abans la realitat del català parlat arreu del seu domini.⁸

En aquest article ens proposem donar a conèixer dos documents, localitzats entre els papers que Milà dedicà al valencià i amb una lletra diferent a la seva,⁹ que descriuen algunes de les característiques del parlar de les comarques de la «provincia» d'Alacant, dibuixen els límits entre català i castellà a la mateixa zona i donen informació sobre la situació del català en aquelles terres durant el segle passat. La informació que contenen els manuscrits esmentats és d'un gran interès perquè són un intent de fer un perfil lingüístic i sociolingüístic a la segona meitat del segle XIX d'un territori on el català no ha deixat de perdre posicions des que s'hi implantà a la baixa edat mitjana.¹⁰ Si ens basem en la data de publicació de la carta que Milà adreçà a Morel-Fatio (vegeu nota 8), hem de concloure que són documents redactats, aproximadament, l'any 1875 o posteriorment.¹¹

Com hem dit, els dos documents estan redactats amb una lletra que no coincideix amb la de Milà. El primer d'ells duu el nom *Querol* al final del text, la qual cosa ens indicaria que el poeta valencià Vicent Venceslau Querol (1837-1889) va ser l'autor d'aquest primer document o la persona que comunicà a Milà les dades que conté. A més de Querol, el primer document també esmenta el nom del pintor barceloní Claudi Lorenzale i Sugrañes (1815-1899). Tot i que no era oriünd de les comarques meridionals valencianes, sabem que es formà com a pintor a Múrcia, per la qual cosa no és estrany que hagués visitat la regió alacantina en la seva joventut i que en tingués una bona coneixença. Milà degué conèixer Lorenzale a través del seu germà, Pau Milà i Fontanals, ja que tots dos eren pintors, donaven classes a la Llotja de Barcelona i eren seguidors del mateix corrent estètic, el natzarenisme. Lorenzale i Querol, doncs, han de ser les persones que proporcionaren a Milà les dades que formen aquest primer document.

(4) Pel que fa als estudis milanians sobre poesia popular catalana, vegeu Paloma (1973).

(5) Concretament al plec núm. 8 de la primera i núm. 9 de la segona.

(6) Aquests textos foren publicats en la festa dedicada al Vè centenari de Giovanni Boccaccio (1875). Vegeu-ne l'edició facsímil a Forni Editore, Bologna, 1972.

(7) Així ho indicà Milà (1875: 509) en el pròleg d'aquesta obra: «De estos estudios, donde se inquiere lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser, damos ahora tan sólo un primer ensayo y muy anticipada muestra, con respecto á la cual y á lo restante estimaremos cuantas noticias y observaciones se nos dirijan escritas o impresas».

(8) Milà havia justificat la validesa d'aquest mètode (començar primer pel present i després pel passat) davant d'Alfred Morel-Fatio i Camil Chabaneau, filòlegs francesos amb qui tenia una abundant relació epistolar i personal, que opinaven que primer calia seguir el procediment històric, imperant al segle passat. En una carta dirigida al primer i datada el setembre del 1875 Milà deia «Conozco las ventajas que éste [el mètode històric] tendrfa y las desventajas del que sigo, que se verán todavia más en los artículos siguientes; pero, pensando que lo mejor es enemigo de lo bueno y que tengo muchas notas sobre el catalán hablado y menos (por otra parte mas fáciles de reunir) sobre el antiguo, me he decidido a presentar lo que ahora hay. Si Dios me da vida empezaré después por el principio hasta llegar a nuestros días, y entonces no dejaré de ilustrar

muchos puntos dudosos de la historia el conocimiento de la fonética viva del catalán». Vegeu *Epistolari d'En Milà i Fontanals*, Tom II, 1932 (pp. 55-57).

(9) Són els fulls 45 i 46, d'una banda, i 76 i 77, per altra banda (les notes milanianes sobre el valencià ocupen 79 fulls en format quartilla). En el primer document hi ha una part final que sembla un afegit de Milà mateix. La numeració que donem no és la de Milà, que només indica el nombre d'apartats i no el de fulls, sinó una paginació pròpia, que hem basat en la disposició dels fulls tal com estan classificats al Fons Milà de Santander.

(10) Vegeu Montoya (1986) i (1996).

(11) Una altra dada que ens permetria precisar més l'època de redacció dels documents esmentats és la contraportada d'una invitació del rector de la Universitat de Barcelona, datada el 1876, que Milà utilitzà per prendre notes sobre el valencià. Es tracta, concretament, del full núm. 78 del Fons Milà de Santander. Així mateix, també cal tenir en compte un article de Milà, *Límites de las lenguas románicas*, que va ser publicat el 1877, on el filòleg català recull una petita part de la informació dels documents que comentarem. Això vol dir que no tota la informació sobre el valencià dipositada a Santander fou compilada el mateix any, sinó que probablement l'havia anat recollint des de feia temps; segurament al llarg de la dècada de 1870.

(12) *Etude sur le limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl* (1876).

(13) Milà (1877: 530).

El segon document, el més interessant des del punt de vista sociolingüístic, és una carta de la qual s'ha perdut el remitent. Tot amb tot, es pot provar que Milà utilitzà part de la informació continguda en aquests dos documents, especialment la del segon, per redactar un article, «Límites de las lenguas románicas» (1877), on es feia ressò dels estudis iniciats pels romanistes francesos Charles de Tourtoulon i Octavien Bringuier sobre la frontera lingüística francooccitana.¹² En aquest article, Milà intentava aplicar al domini lingüístic català la recerca feta pels dos filòlegs francesos a fi d'esbrinar si, «en los confines de dos lenguas de una misma familia, ¿se pasa repentinamente de una á otra, ó bien hay una transición graduada debida a la fusión de las dos lenguas?»¹³ Milà hi conclouia que no hi havia varietats mixtes catalanocastellanes i que a tot estirar existia un català més o menys castellanitzat (però no pas un castellà catalanitzat) que es localitzava sobretot a les grans ciutats com Barcelona o València i no tant als pobles propers a la frontera lingüística. En definitiva, que la proporció d'elements presos al castellà «no es proporcional a la vecindad, sino á lo que se califica de mayor o menor cultura o adelanto».¹⁴ En aquest article, Milà ens informa que les dades que ha utilitzat sobre la situació i els límits del català a la «provincia» d'Alacant les hi ha proporcionat el Dr. Eduardo Soler,¹⁵ amb la qual cosa podem donar pràcticament per segur que es tracta de l'anònim autor del segon document sobre la situació de la nostra llengua a la frontera més meridional a què hem fet referència.

Coneguem, sense més preàmbuls, aquest dos documents inèdits.

DOCUMENT NÚM. 1

1º y 2º En Monforte se habla el castellano, pero no se pronuncia la C. y entre las gentes del pueblo se vierten algunas expresiones anticuadas, como agora, pare, mare en lugar de ahora, padre, madre. Por los antecedentes que constan en el archivo parroquial, que datan desde el año 1500, se evidencia que desde esta época hasta el día se viene hablando y escribiendo el castellano. Los datos anteriores a dicha época desaparecieron desde tiempo antiguo, pues la fundación de la población data cuando menos desde antes de la invasión sarrasena: y por consiguiente, se ignora si con antelación á la época citada se habló el valenciano.

3º En Aspe se habla un castellano idéntico al de Monforte, sin mezcla de valenciano pronunciando la C. algunas personas de ilustración.

4º Respecto á la posición topográfica de Monforte que muy bien puede equipararse a la de Alicante; describiendo las dos terceras partes del círculo, Petrel al Norte, Pinoso, Monóvar, Hondón de las Nieves y Crevillente al mediodía, són los últimos pueblos de esta parte de la Prov.^a que se habla el valenciano; siendo de notar que Elda, Aspe y Monforte se encuentran enclavados en medio de pueblos que hablan el valenciano. Ocupando las mencionadas cinco poblaciones primeras una línea más

*avanzada que las tres últimas con respecto á las que se habla ya definitivamente el castellano. El valenciano que se habla en los mentados pueblos es puro y sin intercalar palabras castellanas; si bien se usan muchas frases que se conoce a primera vista proceden del castellano, como vg. yegüa, jaca, cañada, rincó, trillar, tomata, escardar que corresponden a la egüa, aca, foya, racó, batre, tomaca y entrecavar; de la Marina; hay también que observar que generalmente suprimen la r en las palabras que terminan por esta consonante, viniendo á decir trillá, escardá etc.*¹⁶

*Fuente la Higuera valenciano Claudio Lorenzale
Guardamar valenciano Orihuela valenciana payesa Yd.
y Villa[.].*

*Caminando desde Alcoy, Penaguila, Vall d'Albayda cap a Callosa den Sarriá,
Polop, Serres de Bernia,
Puigcampana, Vall de [...]guena, Vall de Gallinera,
Vall de pop, montañas de [...] hasta la plana de
Denia catalan mas puro que Valencia. Querol*

DOCUMENT NÚM. 2

casa y de cassa

Prov^a de Alicante. Observaciones sobre el valenciano qe se habla en los pueblos mas cercanos á Murcia.

El valenciano qe se habla en esta prov^a varia algo del hablado en Valencia, v.g. la s suave es silbante entre los de Alicante mientras en Val^a la pronuncian casi como la castellana.

En los pueblos mas inmediatos a Alicante por el N. ó sea Alcoy, Jijona, Villajoyosa y pueblos de su partido judicial (Benidorm, Finestrat, Orcheta, Relleu), Aguas, Busot el valenciano se habla por todos; pero como se estima como inferior al castellano y propio de gente menos culta, de aquí qe en los pueblos mas adelantados qe suelen ser los del litoral, en contraposición á los de las montañas, así como en las familias mas distinguidas y de la clase media, haya una tendencia manifiesta á modificarlo en vista del castellano y queriendo que se parezca á éste, tendencia visible en la omisión de varias palabras que son las más características, v.g. el llavors, oncle, etc. propias ahora de rústicos sustituyendolas por castellanas y en la modificación de giros gramaticales ó de terminaciones de vocablos. De modo que lejos de influirse mutuamente el castellano y el valenciano en igual medida, hay tendencia manifiesta en hacer que la influencia parta del 1º, siendo el 2º receptor tan solo.

Es de notar la facilidad con que se modifica el valenciano segun el lugar, és decir, que en los pueblos limítrofes, tales como Relleu, Sella, Finestrat y de éste lo es

(14) Milà (1877: 533).

(15) Eduard Soler i Llopis (Alcoi, 1840 - València, 1928) fou un pintor de temàtica eminentment religiosa que col·laborà en alguna ocasió amb *Lo Rat Penat* sobre qüestions relacionades amb la conservació dels monuments històrics. Molt probablement, Milà conegué aquest artista a través del seu germà, Pau Milà i Fontanals, també pintor i notable teòric sobre art religiós.

(16) A partir d'aquí comença un altre tipus de lletra; molt possiblement de Milà mateix.

Villajoyosa el acento ó el llamado vulgarmente dejo, el uso de determinadas interjecciones y la diferente terminación de un mismo vocablo bastan para inducir la patria del interlocutor. Amelda, dicen los de de Relleu, los de Villajoyosa almetla, y en Benidorm amel-la; En Alcoy convierten la a final en e, v.g. dicen ellos done á lo que en los demas pueblos es dona.

En Alicante la clase baja habla el valenciano mezclado de palabras castellanas, pocas en número: la media y alta lo emplea en su trato con aquella y entre sí poco, cada día menos y así irá perdiéndolo pues a los niños se les hace hablar en familia en castellano. La zona, verdaderamente de transición, está marcada por los pueblos que atraviesa la vía férrea, Novelda, Elda, Monóvar, Villena, Sax que confina con la prov^a de Albacete. En estos dos últimos el castellano es el hablado por todos: Biar que dista unas tres horas al N. de Villena, con cuyo término linda, es punto donde el valenciano es el que se habla. En Monóvar, Elda y Novelda este último es el que se usa, adoptando la clase media el castellano cada día más. En Monforte, lindante con Novelda, los dos idiomas. El valenciano de esta zona no pierde su fisionomía, aunque consta de muchos vocablos castellanos. Es singular que Santa Pola y Elche, colocados entre aquella zona y la prov^a de Murcia, el 1º puerto de mar, sean puntos en que la clase baja conserva el valenciano y la alta usa éste y el castellano.

COMENTARI DELS TEXTOS

TRETS LINGÜÍSTICS REFLECTITS ALS DOCUMENTS

És clar que una de les preocupacions principals en els dos textos, pel que fa a la caracterització dels parlars de la zona, és precisar-ne el grau de «puresa»: «El valenciano que se habla en los mentados pueblos es puro [...] si bien se usan muchas frases [...] que proceden del castellano» (doc. núm. 1), «El valenciano de esta zona no pierde su fisionomía aunque consta de muchos vocablos castellanos» (doc. núm. 2). A través dels exemples aportats, podem deduir que aquest concepte està relacionat amb la facilitat o resistència a adoptar castellanismes, sobretot lèxics. En aquest sentit, ambdós documents estan d'acord a l'hora d'establir la divisòria entre la zona més «pura» –les localitats de la muntanya– i la zona menys «pura» –les localitats del pla. Aquesta divisió no només és geogràfica sinó també històrica, ja que coincideix amb la primitiva frontera meridional del Regne de València: la línia Biar-Busot. Segons el primer document, el grau de puresa del parlar de la muntanya alacantina és destacable no només davant els pobles del pla de la mateixa província¹⁷ sinó també davant de la mateixa capital del país, la ciutat de València («plana de Denia catalan mas puro que Valencia»). Si el primer document sembla decantar-se per explicar l'origen del grau de «puresa» dels parlars alacantins per la proximitat als pobles castellanoparlants, el segon document deixa ben

(17) Per exemple, el fet que a la comarca de la Marina es conservin mots com *egià*, *racó* o *batre* que al pla d'Alacant s'han substituït pels castellanismes *yegua*, *rincó* o *trillá*.

clar, a més, que hi ha una segona causa molt més important: la poca valoració social del català.¹⁸ Queda clar, doncs, que a les comarques alacantines el desenvolupament social i econòmic, tant des del punt de vista del lloc de residència (el litoral davant de la muntanya) com del grup social a què es pertany (classe mitjana i «familias mas distinguidas»), va associat al castellà. Aquesta és la raó per la qual les zones i classes més desenvolupades tendeixen a anivellar el seu parlar amb el castellà i abandonen aquells trets més allunyats del codi de referència prestigiós (per exemple, mots com *llavors* i *oncle*)¹⁹ que esdevenen així rústecs.²⁰

A més de comentar el grau de castellanització lèxica dels parlars alacantins, el segon document destaca una altra característica del català parlat en aquestes comarques: l'alt grau de variació interna. Tot i que no se'n donen gaires exemples (s'esmenta solament que hi ha un *dejo* i interjeccions particulars de cada contrada), les variants del mot *amella* (*amelda*, *almetla*, *amel-la*) en pobles molt propers i la modificació de la /a/ àtona final a Alcoi (*dona* > *done*) en són un bon exemple.

Pel que fa a característiques fonètiques o morfològiques, a banda de la tendència a adoptar «giros gramaticales» i «terminaciones de vocablos» no especificats del castellà, cada document n'esmenta una de diferent. El primer destaca la pèrdua de /-r/ final (*trillá*, *escardá*) i el segon el manteniment de la sibilant sonora /z/.²¹ Tot i que els dos trets esmentats són característics del valencià meridional (el primer, però, només de l'alacantí del pla),²² cal destacar la manca de descripció en els dos textos d'altres trets tant o més definitoris del parlar de la zona com, per exemple, el pas del diftong *ou* a *au* o la pèrdua generalitzada de la /d/ intervocàlica.

Encara que només s'esmenten els parlars d'Asp i Montfort, hem de destacar, també, que el primer document és l'únic que s'interessa per les característiques del castellà local (el murcià, de fet) dels pobles limítrofs. Se'n destaquen com a principals trets el «seseo»²³ –que a Asp ja no és practicat per les persones amb «ilustración»– i la presència d'alguns particularismes lèxics que l'autor del text –Querol– identifica com a «anticuados». Els dos últims (*pare* i *mare*), però, podrien ser perfectament catalanismes, avui desapareguts, imputables al substrat català de la zona esmentada.²⁴

LA FRONTERA LINGÜÍSTICA AL SUD DEL PAÍS VALENCIÀ

Cal destacar, d'entrada, l'encert i precisió amb què el primer document dibuixa els límits entre català i castellà al sud valencià a diferència del segon, més preocupat per l'ús social de la nostra llengua, que comet, a més, alguns errors apreciables. En aquest sentit, hem de remarcar, d'una banda, el fet que el document núm. 1 sigui capaç de detectar els tres illots lingüístics castellanoparlants de les valls del Vinalopó –Asp, Montfort i Elda–²⁵ i, d'altra banda, que hagi copsat que les darreres localitats catalanoparlants de la regió d'Alacant –Petrer, el Pinós, Monòver, el Fondó de les Neus i Crevillent– a les quals s'afegeix més tard la Font de la Figuera pel nord i Guardamar

(18) «Se estima como inferior al castellano y propio de gente menos culta».

(19) També en la «modificación de giros gramaticales o de terminaciones de vocablos».

(20) Segons aquest punt de vista, hem de considerar que els mots «purs» de la Marina aportats pel primer document (*egüa*, *aca*, *foya*, *racó* etc.) havien de ser considerats pels habitants del pla d'Alacant com un símbol de rusticitat.

(21) «La *s* suave es silbante entre los de Alicante mientras en Vala la pronuncian casi como la castellana».

(22) Vegeu Veny (1983: 172-174).

(23) Per a una descripció del fenomen a les comarques castellanoparlants alacantines, vegeu Gimeno (1992).

(24) Segons Montoya (1986), el català fou la llengua autòctona d'Asp i Montfort fins a final del segle XVII o principis del XVIII. L'única possibilitat que justificaria el fet que *pare* i *mare* no fossin un dels tants catalanismes conservats en el parlar de les localitats esmentades (on encara es mantenen, vegeu Montoya 1989) fóra que provinguessin, per simplificació, de les formes *paire* i *máere/maire*, respectivament. Aquests mots, segons el *Diccionario Crítico y Etimológico de la Lengua Castellana* de Joan Coromines, són propis dels parlars meridionals del castellà com l'andalús (el primer) o el murcià (també el segon).

(25) Segons Montoya (1982), encara que els termes d'Elda i les Salines no tinguin localitats catalanoparlants al nord dels seus territoris, cal considerar-los un illot lingüístic perquè el

seu dialecte castellà no té continuïtat amb els pobles castellano-parlants contigus (Saix i Villena) i històricament, a més, han anat lligats als pobles catalanoparlants veïns (Monòver, Petrer, Novelda). Un altre enclavament lingüístic castellanoparlant de la comarca, no estudiat fins fa ben poc (Montoya, *op. cit.*), és el llogarret de la Canalsosa-el Rebalso.

(26) És clar que el document només cita les poblacions que eren cap de municipi, ja que no s'esmenten les localitats frontereres del Fondó dels Freres, l'Alguenya i la Romana, que en aquell temps eren encara pedanies del Fondó de les Neus, Monòver i Novelda, respectivament. Per aquest motiu tampoc no s'esmenten els llogarrets catalanoparlants del Carxe, ja dins Múrcia, que mai han format una unitat administrativa i que, a més, es varen consolidar com a nuclis de població a finals del segle XIX, com a resultat de la colonització duta a terme per pagesos valencians de localitats veïnes com el Pinós (vegeu Montoya 1989: 23-24). També caldria precisar que entre Petrer i la Font de la Figuera hi ha les poblacions frontereres de Biar, la Canyada de Biar i Fontanars dels Alforins.

(27) Vegeu un sumari de les descripcions de Hadwiger (1905), Saroïhandy (1906), Menéndez Pidal (1908) i Barnils (1913), entre altres, a Montoya (1982: 59-60).

(28) Vegeu Montoya (1989: 15).

(29) Cal reconèixer que l'ambigüïtat de la nota sobre l'Oriola *payesa* pot permetre altres lectures que potser no fan referència necessàriament a la llengua parlada entre els pagesos de la zona.

pel sud, formen geogràficament una mena de semicercle o línia corba. Tot i que el text no es preocupa per detallar l'adscripció lingüística dels nombrosos llogarrets de la zona,²⁶ cal reconèixer que estem davant d'una descripció prou exacta del límit sud de la llengua catalana; més exacta, fins i tot, que les realitzades per diversos filòlegs a principis del nostre segle.²⁷

Una de les afirmacions del primer document, però, esdevé problemàtica. Es tracta de la nota «Oriuela valenciana payesa». Segons Montoya (1983: 210-217), Oriola fou una localitat catalanoparlant fins a mitjan segle XVIII. Posteriorment a aquesta data no es pot descartar, encara que és difícil provar-ho, que alguns veïns del nord del terme l'haguessin conservat més temps. Aquest seria el cas de la pedania de Barba-roja que, tot i pertànyer al terme d'Oriola, encara parla català.²⁸ Si la nota del text no fa referència a aquest caseriu, haurem de suposar que al·ludeix al fet que durant la segona meitat del XIX el català encara es mantenia entre la població rural del terme d'Oriola. Tot i que no és possible anar més enllà de la literalitat i de la imprecisió de la nota esmentada,²⁹ valdria la pena tenir present l'afirmació sobre Oriola que comentem (amb les precaucions i objeccions que calgui fer) ja que, com estem veient, el primer document presenta un alt grau de versemblança i, a més, estudis recents no descarten absolutament la possibilitat que apunta.³⁰

El segon document, en canvi, no especifica la posició geogràfica dels pobles que esmenta i es preocupa més per descriure'n l'ús social del català. A diferència del primer, a més, comet alguns errors greus que denoten un coneixement indirecte i esbiaixat de la situació lingüística dels pobles situats a la frontera lingüística. Així, se cita com a localitats on tota la població és catalanoparlant Alcoi, Xixona, la Vila Joiosa i pobles del seu partit judicial (Benidorm, Finestrat, Orxeta, Relleu), Aigües de Busot, Busot i Biar; a Elda, Novelda, Monòver, Santa Pola, Elx i a Alacant la classe alta i mitjana, amb diferents graus, estaria abandonant el català, però la baixa el mantindria; Montfort presentaria un bilingüisme generalitzat i Villena i Saix serien només castellanoparlants. Com veiem, no totes les poblacions citades estan situades al límit lingüístic i no s'esmenten localitats que són imprescindibles a fi de dibuixar la frontera sud del català, com el Pinós o Guardamar; així mateix, tampoc no es diu res del principal illot lingüístic castellanoparlant de la zona (Montfort i Asp). Però, com hem dit, el principal retret que podem fer a l'autor del segon document és no haver visitat personalment totes les localitats que cita, ja que si ho hagués fet s'hauria adonat que a Montfort i Elda tota la població era castellanoparlant.³¹ És possible que les informacions en què es basà Soler confonguessin la situació lingüística d'Elda i la de la població catalanoparlant de Petrer, veïna i molt propera a la primera. Pel que fa a Montfort, suposadament bilingüe, no es pot descartar que alguns habitants de la localitat haguessin après el català com a resultat de les relacions amb els pobles circumdants, tots catalanoparlants, i que aquestes persones, directament o indirectament, haguessin fet arribar Soler a conclusions equivocades.³²

L'ÚS SOCIAL DEL CATALÀ A LA REGIÓ D'ALACANT

Malgrat les imprecisions que acabem de comentar, és evident que el valor més destacable del segon document, a diferència del primer, és el fet de constituir un retrat sociolingüístic del sud del País Valencià durant la segona meitat del XIX, època en què començà el procés de substitució lingüística que encara afecta les localitats catalanoparlants situades en aquella regió.³³

En aquest sentit, esdevé especialment significatiu el comentari sobre la ciutat d'Alacant, nucli originari del procés:

En Alicante la clase baja habla el valenciano mezclado de palabras castellanas, pocas en número: la alta lo emplea en su trato con aquella y entre sí poco, cada día menos y así irá perdiéndolo pues a los niños se les hace hablar en familia en castellano.

Montoya (1996: 48) ha arribat a la conclusió que la interrupció de la transmissió intergeneracional del català a la ciutat d'Alacant degué començar al voltant de 1855 entre les classes benestants; un quart de segle després (aproximadament el 1880), el costum d'adreçar-se als fills en castellà ja s'hauria fet normal entre les classes socials esmentades. Tal com hem vist, el segon document hagué de ser redactat entre 1875 i 1877. Així, doncs, estem davant d'un testimoni escrit que avala absolutament la tesi de Montoya: el costum de criar els fills de bona família en castellà esdevingué habitual a Alacant al llarg de la segona meitat del segle passat, així com la generalització del castellà com a llengua d'interrelació (i, per tant, com a símbol de classe) entre les famílies benestants, tot i que encara es considerava necessari (per desconeixement o per elitisme) adreçar-se a la classe baixa en català.³⁴

Eduard Soler, l'autor del segon text, doncs, devia conèixer prou bé l'ús social del català i el castellà a la ciutat d'Alacant com a resultat de les seves estades a la capital de la província. No devia tenir una bona percepció, però, de la situació lingüística de les localitats més grans i properes a la capital, tal com hem vist en la seva descripció imperfecta dels límits del català a la zona, ja que la descripció sociolingüística de Novelda, Monòver, Santa Pola i Elx s'hauria de matisar molt i en alguns casos refer del tot. En efecte, segons Montoya (1995: 254-255), el procés de deserció lingüística iniciat per les classes altes d'Alacant no passà a les localitats circumdants fins a mitjan segle XX.³⁵ Tot i així, cal reconèixer que les dades aportades no fan referència necessàriament a la interrupció intergeneracional, sinó a l'ús del castellà com a símbol de classe i com a instrument de relació entre les classes benestants de les quatre poblacions esmentades. En aquest sentit, i amb les matisacions que calgui, el segon document pot ser un reflex de l'extensió d'un costum elitista, iniciat a la capital uns quants anys abans, per part dels segments de població més mimètics als nous usos socials a les localitats mitjanes de la regió, però no encara de l'etapa més avançada que ja es dona a Alacant. A partir dels comentaris del segon document, es pot deduir que les capes benestants de Santa Pola

(30) Encara que algunes dades permetrien suposar que encara hi havia alguns catalanoparlants a Oriola durant el segle XIX, Montoya (1986: 216), rebutjà aquesta possibilitat en un primer moment perquè no les considerà prou fiables. En un estudi posterior (Montoya 1996: 45), però, aquest autor admet la possibilitat que encara quedessin catalanoparlants entre algunes capes socials oriolanes (pagesos acomodats, concretament) a mitjan segle XIX.

(31) Segons Montoya (1986: 217-218), des de final del XVII i principis del XVIII, respectivament.

(32) Una altra possibilitat, més remota, fóra que la informació aportada pel segon document es referís al caseriu de Pou Blanc, que, tot i pertànyer al terme de Montfort, és catalanoparlant.

(33) Per a un estudi detallat del procés esmentat, vegeu Montoya (1995) i (1996).

(34) En aquest sentit el segon document és paral·lel al testimoni de Rafael Altamira (citat per Montoya 1996: 48), que visqué l'inici del procés de substitució durant la seva infantesa i joventut (1875-1885): «El idioma de Alicante. En el pueblo y criados huertanos, valenciano. En una parte de la clase media, y en casa, valenciano; en visita y en lo demás en la población, castellano. En familias que hablaban entre sí castellano, con los criados y en el mercado, valenciano».

(35) A Elx entre 1940 i 1960 i a Novelda entre 1950 i 1970. A Santa Pola i Monòver, un xic més tard (a partir del 1960).

i Elx estaven un xic més avançades en els nous usos socials –les classes altes ja usen indistintament català i castellà– que no les de Monòver i Novelda –on la classe mitjana va adoptant el castellà «cada dia más» com a símbol d'estatus social– però que, a diferència de les de la ciutat d'Alacant, encara no havien iniciat, almenys de manera general, la interrupció de la transmissió intergeneracional de la llengua.

Tot amb tot, la dada clau que permet lligar els tres fenòmens descrits fins ara –el grau de castellanització del català local, l'ús social minvant del català i les zones on ambdós processos són especialment intensos– és la que es reflecteix en la següent citació:

[...] pero como se estima como inferior al castellano y propio de gente menos culta, de aquí que en los pueblos mas adelantados se suelen ser los del litoral, en contraposición a los de las montañas, así como en las familias más distinguidas y de la clase media haya una tendencia manifiesta a modificarlo en vistas al castellano y queriendo que se parezca á éste [...].

Al capdavant, la millor manera de fer que el català s'assembla al castellà és passar-s'hi directament. Estem, en definitiva, davant de la repetició del procés que s'encetà al segle XVII a localitats veïnes com Oriola, Elda o Montfort i que s'hi culminà, passada una centúria, amb l'extinció del català. Segons Montoya (1986: 266-267), en fou la causa principal la vinguda en massa d'immigrants castellanoparlants. A diferència de les localitats esmentades, però, en els pobles que són citats pels documents que hem aportat, l'origen de l'abandó del català ha estat la voluntat de la seva classe dirigent autòctona, que decideix encetar la darrera etapa d'un procés de substitució lingüística: la interrupció de la transmissió intergeneracional d'una llengua.

Hem pogut veure, en suma, com a través de dos documents inèdits fins ara,³⁶ destinats en principi a establir el pas del català al castellà en les terres meridionals del País Valencià, se'ns feia un retrat excel·lent d'una etapa clau en el procés que hi ha entre abandonar una llengua autòctona i adoptar-ne una altra de forània. Hem vist, així mateix, els diferents sub processos de què consta –infravaloració de la llengua autòctona, associació entre ascensió de classe social (real o fictícia) i canvi de llengua, tendència de la llengua prestigiosa a esdevenir model de la que es considera inferior i, per tant, a l'abandó d'allò que en sigui més discordant, abast del procés segons la zona geogràfica, etc– i com el lligam entre tots arrenca, en paraules de Lamuela (1987: 64) de l'alteració de la relació entre les normes d'ús d'una llengua i la seva forma lingüística a causa d'un canvi social; en aquest cas, les profundes transformacions que patia una societat que esdevenia cada vegada menys agrària i tradicional i que passava a ser dirigida per unes noves classes socials –la mitjana i «familias más distinguidas»– que ja no s'identificaven amb la llengua autòctona. En definitiva, i tal com ha conclòs Montoya (*op. cit.*), «en història de la llengua els fets que alguns encara discriminen entre “interns” i “externs” caminen estretament lligats».

(36) Som conscients que no estem davant de les primeres dades escrites sobre el procés de recessió del català a la regió d'Alacant durant el segle XIX (vegeu Montoya 1996: 41-49), però sí que creiem que els dos documents aportats en constitueixen un dels testimonis més clars i complets.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- COROMINES, J. (1954-57) *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*, Madrid. Gredos (4 vols).
- GIMENO, F. (1992) «El sustrato lingüístico y el seseo valenciano de la comunidad de habla alicantina» dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, II, Barcelona/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de València.
- LAMUELA, X. (1987) *Català, occità, friülà: llengües subordinades i planificació lingüística*, Barcelona. Quaderns Crema.
- MILÀ I FONTANALS, M. (1875) «Estudios de la Lengua Catalana» dins *Obra Completa*, III, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer.
- (1877) «Límites de las lenguas románicas» dins *Obra Completa*, IV, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer.
- MONTOYA, B. (1982) «El repartiment lingüístic al Vinalopó mitjà», *L'Espill*, 13/14, Eliseu Climent Editor, València, pp. 57-70.
- (1986) *Variació i desplaçament de llengües a Elda i Oriola durant l'Edat Moderna*, Alacant, Institut d'Estudis «Juan Gil-Albert».
- (1989) *La interferència lingüística al sud valencià*, València, Generalitat Valenciana.
- (1995) «La interrupció de la transmissió intergeneracional del català a la regió d'Alacant. Un estudi de cas» dins *Actes del Simposi de Demolingüística*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- (1996) *Alacant: la llengua interrompuda*, València, Editorial Denes.
- PALOMA, J. A. (1973) *Milà i Fontanals, col·lector de folklore català*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- VENY, J. (1983) *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, Raixa.

